

PROMĚNY OBRAZU PRAŽSKÉ ZELENĚ V 19. STOLETÍ

BARBORA KUBECOVÁ

Úvod

Zelený prostor je nedílnou součástí měst, velmi významným prvkem a výrazem městského urbanismu. Vznik, rozšiřování, zvelebování či poškozování a zánik zeleného prostoru mohou vyvolávat emoce i politické spory a sociální napětí. Především je ale městská zeleň vnímána emotivně a s pozorností velké části veřejnosti. Nabízí se otázka, zda tomu tak bylo i v dynamickém 19. století, kdy v Praze ve velkém počtu i rozloze vznikaly a zanikaly zelené prostory. Tento článek si klade za cíl odpovědět prostřednictvím studia dobových pražských průvodců na následující otázky: Jaký význam byl v průvodcích přikládán zelenému prostoru a jaké funkce tento prostor plnil? Byly městské zelené prostory v pražských průvodcích uváděny jako prvořadé památky či místa, jejichž prezentací byl vytvářen obraz města? A pokud ano, které městské zelené prostory to byly a jaká byla jejich funkce a význam? Jak se měnila prezentace městských zelených prostor během 19. století? Která „tradiční“ místa zanikla a která se zrodila? A která z těchto míst se nám dochovala dodnes?

Pražské průvodce jsou nezdědka využívány historiky při poznávání obrazu hlavního města a jeho vybavení pro kulturní a společenský život. Některé z průvodců byly opakovaně vydávány a aktualizovány, aby představily návštěvníkům významné městské pamětihodnosti a doporučily jim nejzajímavější prohlídkové trasy. Dnes nás tyto průvodce mohou seznámit s dobovým míněním a vkusem, se společenským životem i s místy, kam se chodil městský člověk 19. a přelomu 20. století bavit a kde mohl trávit svůj volný čas. Podávají přehled o tehdejších možnostech ubytování, o kavárnách, restauracích i zahradních hostincích. Seznamují čtenáře s praktickými pokyny – s dopravní situací, s cenami jízdného i s jízdními řády koňky, později vlaků a tramvají. Udávají adresy důležitých institucí, obchodníků i plánky divadel a ceny vstupného. Podávají stručnější historický přehled o dějinách Prahy i obecné aktuální informace o počtu obyvatel města i jednotlivých příměstských obcí, o národnostní skladbě Pražanů nebo o počtu škol. Lákají na pražské půldenní i celodenní procházky městem a jeho okolím pěší chůzí i prostřednictvím hromadné dopravy. Představují čtenáři festivity konané v hlavním městě. Jejich nesporným přínosem je, že ve svých popisech zaznamenávají dnes již nenávratně zaniklá místa i stavby a zanechávají tím tak důkaz o jejich existenci a atmosféře. Přispívají tudíž velkým dílem k poznání dějin zmizelé Prahy. Průvodce doporučují a prezentují především pražské chlouby. Z dnešního pohledu může být tento fakt určitou nevýhodou. Většinou totiž popisují reprezentativní lokality a podniky a o „ostatních“ místech mlčí. Zároveň se může zdát, že oblasti zeleného prostoru jsou z jejich pohledu jen sezonní

záležitostí. Většina procházek a návštěv pražské zeleně zde byla plánována na jaro či léto. O tom, co se dělo se zelenými lokalitami v zimním období či jak je Pražané využívali v tomto ročním čase, nás následující výběr průvodců neinformuje. Stejně tak jen popisují nově vznikající zelené prostory, ale o pozadí jejich vzniku až na výjimky příliš zmínek nenajdeme.

Průvodce jsou svým způsobem podobné pramenné povahy jako paměti. Jejich autor, současník života ve městě, zaznamenával, čeho byl svědkem. Informace staršího data a některé popisky však mohl přejímat z jiných publikací nebo i ze starších průvodců. Mohlo tak dojít k přepisu či převzetí chyby. V rychle rostoucím městě navíc čím dál tím častěji docházelo ke změnám. Ostatně nejlépe vyjádřil možná úskalí svého průvodce z roku 1848 Karel Wladislav Zap:

Ačkoliv jsem se snažil, dle mého vědomí nejbezpečnější data o všech budovách a místnostech města ve stručnosti sestavit, jsem přesvědčen, že mnohý údaj přece ještě neobstojí, a toto dílo bude se muset někdy valně opravovat a doplňovat. Může též být, že při stručnosti, kterou jsem si při spisování jeho uložil, mnohý na mne zanevře, když v knize některou vzpomínku o leckteré věci pohřeší, avšak nechť každý soudný čtenář pováží, že mezi úplností a stručností jistých mezí určití nelze. Jestli se leckdes také nějaká chyba do popisu místností vloudila, prosím o laskavé prominutí, neboť těžko jest při rozsáhlosti předmětu všecko podle autopsie, t. j. podle vlastního očitého přesvědčení líčiti, zvláště když tomu mnohdykráté i nepřelomitelné překážky v cestě bývají.¹

S vědomím těchto vypovídacích limitů se tato analýza opírá o sedm vybraných průvodců (K. W. Zap: Popsání královského hlavního města pro cizince i domácí, 1835; K. W. Zap: Průvodce po Praze, 1848; K. W. Zap: Praha, 1868; Průvodčí po Praze a okolí, 1878; Průvodčí po Praze a okolí města, 1882 (oba průvodce vydal K. Bellmann); F. A. Borovský: Řivnáčův průvodce po Praze a okolí, 1885; J. R. Vilímek: Vilímkův průvodce po Praze a po výstavě 1891), které představují průřez 19. stoletím. Další tři, Vilímkův rádce a průvodce po Praze (1909), německy psaný *Der Führer durch Prag* z roku 1857 (F. Klutchak) a v angličtině vydaný *Guide through Prague and its Environs* (K. André, 1888), byly zařazeny do komparovaného souboru průvodců pro jistý kontrast. Na stránkách těchto publikací je dokumentována dynamická proměna města, které v průběhu 19. století radikálně změnilo svou podobu. Praha se začala vymaňovat ze sevření hradebních zdí a začala pohlcovat svou dřívější okolní krajinu. Tuto proměnu města a vznik veřejného zeleného prostoru na konci 18. století a v průběhu 19. století i s jejich příčinami v obecné rovině shrnul Jiří Kupka v kontextu studia činnosti městských okrašlovacích spolků. Zdůraznil, že v reakci

na rychlou urbanizaci, zhoršení životního prostředí uvnitř města i osvicenské a fyziokratické myšlenky konce 18. století se formuje veřejný městský park v podobě, jak ho známe dnes. Proces emancipace měšťanstva a myšlenky francouzské revoluce s sebou přinášejí požadavek všem přístupné, veřejné zeleně. Člověk-občan, měšťan či měšťák, již neprojíždí v kočáře ze svého paláce do svého venkovského sídla, obklopeného kultivovanou zahradou

---

¹ Předmluva, in: K. W. Zap, *Průvodce po Praze*, Praha 1848, s. 3.

na pozemku ohrazeném neprostupnou zdí nebo plotem, ale vychází do ulic, na promenády, kolonády a do parků.²

Městský zelený prostor

Obyvatel Prahy je hýčkáno stabilně zazeleněnými panoramatickými pohledy na historické jádro města, které bere jako samozřejmost, případně, je-li zkušeným cestovatelem, uvědomuje si tuto srovnatelnou výhodu Prahy, jak lze dokumentovat citátem z průvodce.

Praha jest co do polohy z nejkrásnějších měst evropských a pohled na stověžaté město, protékané krásnou řekou šestero mosty přepjatou, ze všech výšin i s nábřeží jest uchvacující. Polohou v hlubokém údolí, nad nímž pne se na návrší hrad, jediný Edinburg se jí podobá, a i nad něj má Praha hrady dva, starý a nový.³

Dnešní popis historického centra s ústředním tématem řeky vinoucí se kolem Pražského hradu a omývající pražské ostrovy se od komentáře Řivnáčova průvodce příliš neliší. Geografické podmínky Prahy a umístění historického centra v pražské kotlině činí hlavní město jedinečným. Je to „osobitý ráz zeleně, kterým se Praha odlišuje od jiných měst“, jelikož je „zeleň soustředěna na místa pro ni vhodná v nerovném terénu, se kterým splývá v ucelený přírodní útvar, připomínající ráz volné krajiny“.⁴ Rozlehlá zelená plocha petřínských svahů poskytuje se sousedním Pražským hradem a Malou Stranou jedinečný a vyvážený pohled. Takto se jeví otázka zeleně jako po výtce estetická záležitost. Městský zelený prostor však není bezproblémovou samozřejmostí.

Musíme si nejprve položit otázku, co přesně je možné vystihnout pojmem „městský zelený prostor“ a jestli je toto označení identické s termínem „městská zeleň“. Teorii o tom, co lze považovat za městský zelený prostor, rozvíjí Peter Clark s mezinárodním kolektivem badatelů v originálním výzkumu vybraných severoevropských měst.⁵ Cílem tohoto projektu byla komparace zelených prostor – jejich vzniku, vývoje a faktorů, které měly na jejich zrození podíl. Clarkova teorie zeleného prostoru je soubor již dobře známých faktů, který je však původní svou komplexností. Clark se nevěnuje cíleně pouze jedné skupině tohoto prostoru, ale zdůrazňuje variabilitu zeleného prvku ve městě. Poukazuje na rozmanitou funkci zelených prostor a inspiruje k dalším otázkám. Peter Clark říká, že zelený prostor není vždy jen a pouze zelený. Říká, že zeleň je

všudypřítomná i v tom největším městě. A proto si nesmíme všimnout pouze parků a náměstí, zahradních předměstí a zelených pásů, které si získaly u historiků i dalších nejvíce pozornosti, ale také nekonečných zástupů kostelních i obyčejných hřbitovů, nemocničních areálů, sportovních a školních ploch, nábřeží a malých pruhů volného prostoru na koncích ulic

² J. Kupka, XIX. století okrašlovacích spolků (strakonický Spolek Renner), in: *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*, Ostrava 2009 (P. Kladiiva, A. Záfický), s. 179–186.

³ F. A. Borovský, *Řivnáčův průvodce po Praze a okolí* (1885), Praha 2002, s. 25.

⁴ J. K. Říha – O. Stefan – J. Vančura, *Praha veřejška a zítřka*, Praha 1956, s. 51.

⁵ Peter Clark představil českým historikům projekt výzkumu městských zelených prostor při přednášce na FF UK. Její text *Urbánní dějiny a zelený prostor* byl publikován v *Urban People* (12, 2010) v překladu B. Radiměšské.

a stejně tak polí a lesů na okrajích rozpínajících se metropolí. Řeky, přímoří a pobřežní ostrovy, někdy popisované jako modrý prostor, je také třeba vzít v úvahu.⁶

„Zelený“ prvek (parky) je nutně postaven vedle „šedivého“ (domy) a „modrého“ prvku (řeky) jako rozměr městského urbanismu.⁷ Pojmem „městský zelený prostor“ se dá vyjádřit vymezené a – obrazně řečeno – ohraničené území. Otázkou je, zda lze pod pojem zelený prostor zahrnout například stromořadí v ulicích. Samotné stromy by se daly označit jako městská zeleň. V rámci konkrétní ulice by šlo o vymezený prostor s městskou zelení, a tudíž o zelený prostor. Co jsme schopni a ochotni považovat za zelený prostor, záleží na každém z nás a na prostředí, ve kterém se pohybujeme a žijeme. V husté městské zástavbě může být osvěžující i úzký pruh trávníkové výsadby. Naopak tváří v tvář městskému sadu či botanické zahradě se takový kousek městské zeleně může jevit jako méněcenný. Podobné je to i s definicí „městského zeleného prostoru“ a často používaného označení „městská zeleň“. Tyto pojmy mohou být vnímány jako identické, ale na druhou stranu je lze použít při kategorizaci zelené složky města. „Městská zeleň“ je sousloví, které by ve většině myslí patrně vyvolalo dojem klidové a relaxační zóny, zelených plic města, možná i obraz reprezentativní části městského celku. „Zeleným prostorem“ by mohl pak být označen všechen zelený prostor, kterým město disponuje. Městský zelený prostor můžeme dále kategorizovat na zelený prostor soukromý a veřejný, nebo podle jeho uspořádání na parky, zahrady, sady, obory, atd. Typologie zeleného prostoru musí vzít v úvahu kvality a možnosti konkrétního města, geografické podmínky i kulturní okruh, ke kterému patří.

Pražský zelený prostor lze nejobecněji členit podle toho, zda se jedná o prostor soukromý či veřejný. Oba typy v sobě mohou zahrnovat mnoho podob zeleného prostoru. V Praze najdeme nemalé množství zahradních čtvrtí nebo zahrádkářských kolonií. Také velké množství institucí vlastní areály, jež jsou přístupné pouze omezené skupině lidí. Podobně jsou na tom sportovní střediska, areály nebo hřiště. Jako zvláštní kategorii je možné označit zelené prostory, do kterých musí návštěvník zaplatit vstupné, aby se mohl zelení pokochat. Jedná se například o botanické či zámecké a palácové zahrady. Zelený prostor můžeme dělit do kategorií podle jeho funkce. Jeho využití může být jednostranné, či jde o komplexnější místo a areál, který splňuje současně několik funkcí. Zelený prostor lze rovněž posuzovat podle lokality, ve které je umístěn (tj. s ohledem na její centralitu či periferalitu). Už podle nastíněné kategorizace zeleného prostoru je jasné, že její hranice nejsou nepropustné, a způsobů, jak je ho možné členit, je více. Některé typově „jasné“ příklady zeleného prostoru mohou spadat do několika kategorií zároveň.

Zeleň či zelený prostor je dnes nepostradatelným prvkem městského urbanismu, jehož význam, jak již bylo řečeno, nezůstává rozhodně pouze u jeho estetické stránky. Zelená prostranství přidávají městu na atraktivitu a vytvářejí zdravější ovzduší, jsou ideálními místy pro odpočinek i zábavu. Mnohdy vytvářejí kontrast k intenzivní městské výstavbě, stávají se součástmi památkových zón i historických objektů nebo jsou samy historickou památkou a cílem návštěvníků. Zeleň dotváří obraz jednotlivých míst i celých čtvrtí.

⁶ P. Clark, *The European City and Green Space: London, Stockholm, Helsinki and St. Petersburg, 1850–2000*, Aldershot 2006, s. 2.

⁷ Tamtéž, s. 9.

Má tvořit rámeček zastavění tam, kde je toho zapotřebí. Spojuje i odděluje. Ve větších hmotách má přerušovat jednotvárnost velkých zastavěných ploch, má být přechodem mezi příliš odlišnými způsoby zastavění, má rámovat průmyslové oblasti, velké nemocniční komplexy a dopravní zařízení.⁸

Nepopíratelná je společenská funkce zeleně a její příspěvek k lepšímu a čistšímu prostředí města, které svým působením zlidštuje. Clark ve své knize poukazuje na fakt, že již od konce 19. století vedla města neoficiální zápas při projektování parků a moderních bulvárů, které byly, jak autor podotýká, chápány jako možné důkazy kosmopolitního statusu.⁹ Ani Praha se tomuto úsilí nevyhnula, když byl postupně proměňován dříve hospodářský charakter vltavského břehu v promenádní tepnu města. Během 19. století postupně vznikaly nové obce a předměstí. Královské Vinohrady vyrostly v místech původních zahrad a divadelních arén a změnila podobu lokality k nepoznání. Kromě kompletní zástavby a změny terénu sem však byl importován i zelený prvek v podobě uměle vytvořených parků.

Každá dekáda zanechala městu větší či menší odkaz vkusu a životního stylu své doby. Proto je možné přirovnat městský zelený prostor k mozaice složené z jednotlivých typů zeleně, z příspěvků jednotlivých historických epoch zasazených do pražské krajiny, někde již značně uměle přetvořené. Obraz zeleného prostoru, jak jej vnímáme, či zelený prostor sám se měnil postupně a jeho proměna je neustálá. Na začátku 21. století tak v Praze najdeme o něco více typů zeleného prostoru, než mohly vyložit pražské průvodce 19. století. Urbanismus následujícího století s výstavbou čtvrtí se středostavovskými rodinnými domky i s honosnými vilami rozmnožil typy zeleně nejen výstavbou zahradních měst, ale i zahrádkářských kolonií či zeleného zázemí sídlištních celků.

Některé zelené plochy zahrnuté do městského prostoru se staly předmětem zájmu památkářů a ochránců přírody. V Praze najdeme na 89 specifických zelených ploch, požívajících statut „chráněného území“. Patří sem lokality významné „z geologického hlediska, území entomologicky a botanicky cenná“. Na území Prahy je také vyhlášeno 12 přírodních parků a 25 významných krajinných prvků. Kromě toho jsou městské parky rozděleny do tří kategorií podle významu a stupně ochrany.¹⁰

V každé dekádě se opakovaně objevuje problém obrany a boje o zelený prostor, vyvolávané procesy jeho vzniku i zániku. Zatímco průvodce zachycují boření městských hradeb a jejich zelených promenád, zánik usedlostí a veřejných zahrad v jejich nejbližším okolí, na začátku 21. století se v Praze toto téma objevuje v aktualizovaných kauzách nových zástaveb Žižkova, Letné či Strahova, které všechny poskytují dostatek volného a zeleného prostoru v dobré dostupnosti z centra nebo v jeho naprosté blízkosti, avšak na komerčně atraktivních pozemcích.

⁸ Říha – Stefan – Vančura, *Praha včerejška a zítřka*, s. 148–149.

⁹ P. Clark, *Urbánní dějiny a zelený prostor*, in: *Lidé města* 12, 2010, s. 142.

¹⁰ Informace staženy 20. 6. 2010 z www.envis.praha-mesto.cz. Parky první kategorie jsou mimořádně významné. Patří sem Královská obora – Stromovka, komplex petřínských zahrad, zahrada Kinských, Letenské sady, park na vrchu Vítkově, park na Hradčanském náměstí, Vrtbovská zahrada na Malé Straně a obora Hvězda. Do druhé kategorie patří pražské ostrovy, Smetanovo nábřeží, Františkánská zahrada v blízkosti Václavského náměstí, park na Karlově náměstí a další městské sady. Do kategorie třetí patří například park Folimanka pod hradební zdi v Nuslích nebo park na náměstí Jiřího z Poděbrad na Vinohradech. V pražských stromořadích se nachází kolem 26 tisíc stromů.

Prezentace zeleně pro návštěvníky města

Městské zelené plochy byly v průvodcích nejčastěji označovány jako zahrady, parky, sady a aleje, případně promenády. O přísné kategorizaci nemůže být v tomto případě řeč, jelikož označení se často zaměňovala. Olga Baševová ve svých Pražských zahradách konstatuje, že hranici „mezi výrazy není snadné v průběhu dějin vymezit“. Podobnou zkušenost a stejné obtíže s určením mají i výrazy v jiných jazycích.¹¹ Podle Ottova slovníku naučného z konce 19. století, jenž reprezentuje dobový populární diskurz, je sad „zahradou vysázenou stromovím“. Slovník také rozeznává sady užitkové a sady rozkošné neboli libosady, tedy parky osázené stromovím a křovím.¹² Označení park a sad se tedy podle Ottova slovníku překrývá. Pojem park je vysvětlen jako „rozsáhlý sad, přecházející v lesní partie“, který vzniká, když se „odkryté plochy přemění v pažity, strmé stráně ze skalní partie, tu a tam se upraví umělý podrost, ale vše v rámci lesní přírody, a z divokého lesa stává se zahradní park“.¹³ Slovník také rozlišuje různé funkce zahrad, které mohou být jako „navenek přesně obmezený prostor, uvnitř pak více či méně rozčleněný“ zahradami okrasnými, ovocnými, zelinářskými, veřejnými, soukromými i obchodními. Okrasné zahrady, ať již soukromé či veřejné, „slouží výhradně k osvěžení nebo pro ozdobu“.¹⁴ Funkci botanických zahrad definuje Ottův slovník naučný jako „zahrady, v nichž se pěstují rostliny všech zemských pásů za tím účelem, aby sloužily pozorování přírodovědce-kému, souvisí obyčejně nerozdílně s učebnými ústavami, necht již s universitami, školami polytechnickými, lesnickými, hospodářskými, neb i se školami středními a obecnými“.¹⁵

Zahrady a parky ve městě a jeho nejbližším okolí byly v 19. století velmi často zakládány ze soukromé iniciativy šlechticů i měšťanů. Později je zakládaly obce a na udržování městské zeleně se podílely okrašlovací spolky. Městskou zeleň pražské průvodce příliš nekategorizovaly. Asi nejzevrubněji se vyjádřil Karel Wladislav Zap v průvodci z roku 1835, v němž se věnoval i pražské flóře a fauně. Zároveň také ve stručnosti informoval o celkovém stavu pražské zeleně. Obsahové členění tohoto průvodce bylo však ve srovnání s pozdějšími díly tohoto žánru o něco jednodušší. Zelený prvek autor zahrnul do kapitoly s názvem „Hospody, veřejná večeřadla, zahrady a taneční sály“, stejně tak byl jednou z dominant v kapitole „Procházky ve městě“.¹⁶ Zařazením zeleně do kapitol, které poukazovaly na obraz zábavy a trávení volného času Pražanů, průvodce podával důkaz o společensko-kulturní funkci tohoto zeleného prostoru.

Další zelené lokality bývaly do Zapova průvodce začleněny v rámci popisování pamětihodností jednotlivých pražských čtvrtí nebo předměstí, případně okolních obcí. Zapova publikace byla též doplněna aktuálním plánem města a litografií pražského panoramatu. Zajímavé je porovnání průvodce z roku 1835 s o padesát let mladší Řivnáčovou publikací. Obsahová struktura průvodce z roku 1885 je již členitější. Kromě popisu budov a památností zde čtenář našel kapitolu „Procházky a výlety do okolí Pražského“ a několik kapitol věnujících se praktickým informacím, jako jsou například jízdní řády tramvají

¹¹ O. Baševová-Korčáková, *Pražské zahrady*, Praha 1991, s. 9.

¹² *Ottův slovník naučný*, XXII. díl, Sdružení pro Ottův slovník naučný, Paseka/Argo, Praha 2000, s. 476.

¹³ *Ottův slovník naučný*, XIX. díl, s. 242.

¹⁴ *Ottův slovník naučný*, XXVII. díl, Praha 2002, s. 372.

¹⁵ *Ottův slovník naučný*, IV. díl, Praha 1997, s. 455.

¹⁶ K. W. Zap, *Popsání královského hlavního města Prahy pro cizince i domácí*, Praha 1835, s. 192 a 198.

nebo vlaků.¹⁷ Řivnáčův průvodce plánoval tři okruhy procházek, rozdělených podle délky pobytu na tři až čtyři hodiny, jeden nebo dva dny. Nejvýše tří denní prohlídku města předpokládal pouze Zapův průvodce z roku 1848.¹⁸ V tomto průvodci také získala pražská zeleň poměrně velký prostor. Musíme však vzít v úvahu, co nabízela Praha roku 1848 – a co roku 1885. V průběhu více jak třiceti let byla Praha obohacena o další významné budovy, které byly považovány za novou chloubu města i vlasteneckého snažení národa. V roce 1885 mělo jinou tvář i pražské okolí, ať již poznamenané bouráním městských hradeb, růstem nových čtvrtí, továren nebo novými druhy dopravy. Pozvolna zanikaly jeho zelené části a výměnou vznikaly veřejné parky nebo byla parkově upravována městská i předměstská prostranství. V Bellmanově průvodci z roku 1878 najdeme již kapitolu „Veřejné procházky“, což vypovídá o rychle se šířícím fenoménu veřejného zeleného prostoru.¹⁹

Průvodce dělily Prahu na vnitřní město a na pražské okolí, někdy nazývané pražskou okolní krajinou. Pražské okolí neopomenul zmínit žádný z průvodců. Je pravdou, že například oba vybrané cizojazyčné průvodce byly poněkud stručnější, zatímco ve všech zvolených českých průvodcích mu byl věnován nemalý prostor. Musíme si uvědomit, že do kategorie „pražské okolí“ spadaly tehdy lokality v blízkém okolí dnešního centra. Patřila sem například Kinská zahrada na Smíchově. Stejně tak obora Hvězda či Stromovka, které dnes patří do městského plánu – dříve honební obory nacházející se na venkově, i když v dobře dostupné vzdálenosti z města. Průvodce se ve vztahu k pražskému okolí lišily především v jeho hodnocení. Vesměs se shodovaly na tom, že Praha má krásné okolí, některé z nich se ale kriticky vyjadřovaly k tamní nabídce služeb. Zajímavá je zmínka K. W. Zapa z roku 1835, když jeho průvodce hovořil o Wimmrovských sadech, jež byly vybudovány za novoměstskými hradbami na náklady mecenáše Jakuba Wimmra, který „tuto někdy nejpustější krajinu okolo hlavního města svou neúnavnou příčinností v rozkošnou zahradu proměnil“.²⁰ Průvodce zde bezpochyby hovořil o nejbližším okolí, tudíž pozemcích, které se nacházely v bezprostřední blízkosti města. Autor tím mohl prezentovat svůj vlastní názor, dobovou módu kultivování zeleně a jejího využití pro volný čas či pouze zdůrazňovat mecenášské aktivity ve prospěch „veřejného blaha“ a tím i význam městské inteligence a její činnosti. Průvodce byly také často doplněny o obrazovou přílohu nebo mapy. Zapovy průvodce byly kupř. opatřeny vždy aktuálními plány města, na nichž byly velmi zřetelně vyznačeny popisem zelené plochy, kterými se město té doby mohlo pochlubit. O padesát let později poskytl Řivnáčův průvodce čtenářům již bohatší obrazovou přílohu se silně zastoupenou pražskou zelení.

Nabídka výletních lokalit narůstala úměrně s časovou osou a byla důsledkem politického vývoje a proměny společnosti v druhé polovině 19. století. Zrod měšťanské společnosti, příliv venkovského obyvatelstva do měst, možnost provozovat spolkovou činnost a větší variabilita způsobu, jak trávit volný čas, přispívaly k rostoucí nabídce. Neméně důležitou roli hrály milníky na poli technických inovací, především zbudování železniční sítě, později i městské hromadné dopravy. Například v Zapově průvodci z roku 1835 mohli návštěvníci podniknout výlet do městského okolí Nuslí nebo na Bílou Horu,

¹⁷ Borovský, *Řivnáčův průvodce po Praze a okolí*, s. 146.

¹⁸ Tamtéž, s. 30–40; Zap, *Průvodce po Praze*, s. 325–330.

¹⁹ K. Bellmann, *Průvodčí po Praze a okolí*, Praha 1878, s. 74.

²⁰ Zap, *Popsání královského hlavního města Prahy pro cizince i domácí*, s. 238.

ve Vilímkově průvodci z roku 1909 již byla poskytnuta široká nabídka výletních směrů podle jednotlivých železničních tratí.²¹ Některé lokality typu Šáreckého a Prokopského údolí nebo Malé Chuchle měly poměrně stálou oblibu pro svou stále akceptovatelnou (a nejen) pěší dosažitelnost. S rozvojem lodní a železniční dopravy se mnohé lokality staly pro Pražany dostupnějšími. Častěji byl ke konci 19. století zmiňován například Karlštejn coby středověký hrad s bohatou minulostí, spojený s osobností císaře Karla IV., který se významně zasloužil o rozvoj pražských měst. Je možné poukázat na několik milníků, které výrazně přispěly k oživení městské zeleně a k rozšíření nabídky vycházkových a výletních lokalit. Je nutné podotknout, že tyto milníky znamenaly velký posun kupředu, ale proces proměny byl uskutečňován vždy v souvislosti s aktuálním politickým a kulturním ovzduším a musel mu být dán čas, aby byl obyvatelstvem pozvolna akceptován a následně masověji rozšířen. S vydáním prvního česky psaného průvodce je možné spojit vlnu zakládání veřejných promenád na hradebním pásu a zbavování se statutu pražské barokní pevnosti. Ve čtyřicátých letech 19. století to byla stavba pražského Smetanova nábreží a částečné přesunutí promenády k řece Vltavě. Zlom v dopravě přišel právě ve čtyřicátých letech s vybudováním prvního pražského nádraží a s rozvojem lodní dopravy. V šedesátých letech bylo vydáno císařské rozhodnutí o prohlášení Prahy otevřeným městem a v sedmdesátých letech byl sepsán Pamětní spis Spolku pražských architektů a inženýrů, věnující se královskému hlavnímu městu jako urbanistickému celku, včetně dodržování zásad jeho budoucí výstavby.²² Obrovský význam mělo započetí bouracích prací na pražském opevnění nebo zavedení koňky v jádru města. Po asanaci hradeb přišla další vlna s rozvojem jednotlivých příměstských obcí. Jejich povyšování na města, reorganizace vnitřní správy a vlastní obecní iniciativa při vzniku nových parků a úpravách zeleně, často za pomoci okrašlovacích spolků, změnily pražskou krajinu. V devadesátých letech 19. století to byla elektrická Křižíkova tramvaj, která měla postupně propojit vnitřní Prahu s nejbližším okolím a posunout přepravu osob ve městě na novou úroveň.

Jak již bylo řečeno na začátku této kapitoly, pražské průvodce zeleň příliš nekategorizovaly. Označení sad, park či zahrada se velmi často stíraly. Velké obliby se však v 19. století těšil zvláštní typ zeleného prostoru, a to zahradní hostince, kterým Řivnáčův průvodce věnoval stručnou obecnou kapitolu, zatímco Vilímek v roce 1891 popisoval již konkrétní zařízení.²³

Pražské zelené prostory bychom podle studia průvodců z 19. století mohli rozdělit do několika skupin. Kromě již zmíněného pražského okolí druhou skupinu tvořily vnitřní městské promenády a veřejná prostranství. Jednalo se o hlavní městské tepny, kde se nacházely nejlepší obchody, pohostinská zařízení, hotely nebo významné instituce. Řeč by byla patrně o dvou nejznámějších pražských ulicích, o dnešních Příkopech a Národní třídě. Obě ulice byly založeny na konci 18. století na místě rozhraní Nového a Starého Města, na území bývalého příkopu, který byl zasypán. Vznikla tak pouliční promenádní třída, která byla ještě zkultivována výsadbou stromořadí a rozmístěním laviček. Zároveň se stala ukázkou moderního městského prostoru, který tím nabýval na ceně a brzy se stal

²¹ J. R. Vilímek, *Vilímkův rádce a průvodce po Praze*, Praha 1909, s. 105; Zap, *Popsání královského hlavního města Prahy pro cizince i domáčí*, s. 240.

²² Pamětní spis stran upravení a rozšíření Král. Českého hlavního města Prahy vydal Spolek architektů a inženýrů v Království českém v roce 1873.

²³ J. R. Vilímek, *Vilímkův průvodce po Praze a po výstavě*, Praha 1891, s. 21.

dobrou adresou. Zatímco zelený prvek byl ze Starých Alejí, či Starého stromořadí, jak se Příkopům zprvu říkalo, postupně vytlačován, Nové Aleje, dnešní Národní třída, si zelený prvek ve svém jádru uchovaly déle. Zároveň můžeme na příkladu Národní třídy pozorovat projevy té či oné politické situace, když byly původně Nové Aleje přejmenovány na Ferdinandovu třídu, jako výraz úcty k habsburskému domu, a po roce 1918 změnilly své pojmenování na Národní třídu, aby zdůraznily český prvek ve městě a vznik nového československého státu. Městské průvodce nám také umožňují sledovat vývoj veřejných prostranství, která jsou v původních pěti pražských městech pozůstatkem středověkého urbanistického konceptu. Původně středověká tržiště se po polovině 19. století začala měnit a získávat parkovou úpravu nebo se z větší části stávala parkem. Typickými příklady proměny náměstí byly Koňský a Dobyččí trh. Po jejich přejmenování na Václavské a Karlovo náměstí autoři popisovali rodící se úpravu těchto prostranství, ale zároveň mnohdy zdůrazňovali jejich dřívější název a význam, aby tak vynikla jejich nová, kultivovaná podoba. Zároveň byly do těchto zelených prostor umísťovány sochy významných osob českého národního života. Na Karlovo náměstí byla například usazena socha Vítězslava Háška nebo později Karolíny Světlé.

Velmi významný typ prostředí, nově spojovaný se zeleným prvkem, představovala pražská nábřeží. Zatímco pro Zapova průvodce z roku 1835 to byla ještě velká neznámá, jeho další průvodce z roku 1848 již nově vzniklý úsek nábřeží považoval za jednu z velkých předností města. Vybudování nábřeží znamenalo zkultivování vltavského břehu a vytěsnění jeho hospodářského významu. Praha se mohla pochlubit moderní zástavbou a proměnit další část města v kultivovaný a reprezentativní úsek. Dnešní Smetanovo nábřeží průvodce nazýval Staroměstským nebo Františkovým. Nábřeží bylo vybudováno z iniciativy českých stavů a na počest císaře Františka I. byl tento úsek označován jeho jménem včetně parčíku a pomníku, které zde byly zbudovány.²⁴ Podle korunního prince Rudolfa byl nazván později budovaný úsek nábřeží od Staroměstské mostecké věže až k Františku.

Jinou významnou skupinu tvořily oblíbené pražské výhledy. Velmi známé jsou Morstadtovy pohledy na pražskou krajinu, ztvárněnou z vyhlídkových stanovišť. Právě pražským výhledům věnovaly všechny průvodce velkou pozornost. Doporučovaly místa, odkud je nejhezčí pohled na určité městské partie, především na pražské panorama. Odvažovaly se také tvrdit, že Praha nemá co do nabídky výhledů na město konkurenci. Právě výstavbou nábřeží a pražských mostů se Pražanům otevřely nové možnosti, jak sledovat pražské panorama v provázanosti s Petřínskými či pozdějšími Letenskými sady.

Velmi silnou skupinu pražské zeleně a jejího okolí představovaly soukromé a veřejné zahrady. Do této skupiny můžeme zařadit i ve třicátých letech 19. století budované veřejné promenády na městských hradbách. Porovnat typologii zelených prostor ve městě je možné na příkladu průvodců z roku 1835 a z roku 1891. Zatímco ve třicátých letech ve městě teprve vznikaly první veřejné kultivované zelené prostory, v roce 1891 se již v Praze nacházely klasické veřejně přístupné městské parky. Ve třicátých letech převládaly soukromé šlechtické zahrady, do nichž byl přístup mnohdy omezen a jasně určen, ale později se tu objevil i typ původně soukromé, veřejnosti následně zpřístupněné zahrady. Mezi nejznámější patřily v době Zapových průvodců již v té době upadající Cibulka v Košířích a komplexnější Kanálka, nacházející se nedaleko novoměstských hradeb. Novinkou, která

²⁴ Zap, *Průvodce po Praze*, s. 103–104.

si během celého 19. století udržela v průvodcích své postavení, byla původně soukromá Kinského zahrada na Smíchově. Byly zde tedy tři veřejnosti postupně otevřené zahrady. Starší Cibulka, ve které její majitel passovský biskup Thun nechal vybudovat rozlehlý park plný romantických staveb, promenádní Kanálka, kterou nechal majitel hrabě Canal zpřístupnit veřejnosti a ve které se konaly osvětové přednášky, a na zalesněném svahu Petřína Kinského zahrada s letohrádkem, kde se v roce 1909, jak zmiňoval Vilímkův průvodce, nacházelo Národopisné muzeum.²⁵ Tyto zelené prostory tak reprezentovaly město v jeho celku. Byly zakládány významnými osobnostmi a přinášely do města inovace. Také četné zahrady v blízkosti hradebního pásu poskytovaly kulturní vyžití, neboť se v jejich areálech nacházely německé i české divadelní arény. Zvláštním typem, v průvodcích velice opěvovaným, byly dvě pražské botanické zahrady. Starší zahrada na Smíchově, určená pro potřeby univerzity, a mladší zahrada České zahradní společnosti v ulici Na Slupi, obě svým dílem přispívaly k rozvoji akademického a kulturního života.

Velmi oblíbenou skupinou zeleně byly bývalé královské obory – Hvězda a Bubenečská obora, později nazývaná Stromovka. Zatímco první z nich získala jméno po letohrádku v již zmíněném tvaru, Bubenečská obora, Němci nazývaná Baumgarten, zlidověla pod názvem Stromovka. Právě tento název se dostal do širokého povědomí národa a přirovnání ke kapce v moři – pověstně „plivnutí do Stromovky“ – vystihuje její velkou rozlohu. O důstojnosti již tehdy používaného označení Stromovka však byly zpočátku pochyby. K. W. Zap ve svém průvodci z roku 1868 je ohodnotil následujícími slovy: „Od hostince na Letné vede silnice do Bubenečské obory, jejížto německé jméno Baumgarten v posledních létech zcela nejapně na Stromovku přeloženo bylo.“²⁶ Populární byly tyto obory zejména pro svou podobu ve stylu anglického parku. Bylo zde možné jezdit na koni nebo v kočárech i podnikat pěší procházky. Nacházely se zde také hostince pro občerstvení. Tyto typy zeleného prostoru znamenaly posun v pojetí zeleně. Dříve uzavřená královská obora byla přeměněna ve veřejný park a zpřístupněna široké veřejnosti. Vilímkovo přirovnání pražské Stromovky v době konání Jubilejní výstavy k vídeňskému Prátru ukazuje na pražskou regionální snahu dohánět svět.²⁷

Významnou konkurencí dosavadním typům zeleně se staly veřejné parky. V době Jubilejní výstavy roku 1891 se již Praha mohla pochlubit veřejnými Sady korunního prince Rudolfa na Letné, které byly pojmenovány na počest v té době již zesnulého následníka trůnu.²⁸ Petřínský vrch, coby protiklad Pražského hradu, byl postupně kultivován. Zatímco původně zde stál pouze kostelík sv. Vavřince a o něco níže vyhlášený hostinec a vyhlídka na Nebozízk, devadesátá léta 19. století mu přinesla nebývalý rozvoj. Veliký rozdíl zaznamenáváme v Zapově popsání poměrně náročné cesty na vyhlídku Nebozízek v porovnání s Vilímkovým průvodcem z r. 1891, podle nějž byl Petřín již pohodlně dostupný lanovou dráhou.²⁹ Zároveň byla na jeho vrcholu umístěna zdobnělá kopie světoznámé Eiffelovy věže jako symbol Jubilejní výstavy, konané v Praze a prezentující

²⁵ Vilímek, *Vilímkův rádce a průvodce po Praze*, s. 92.

²⁶ K. W. Zap, *Praha*, I. L. Kober, Praha 1868, s. 271.

²⁷ Vilímek, *Vilímkův průvodce po Praze a po výstavě*, s. 21.

²⁸ Prostředí Letné bylo kultivováno postupně. Letenské sady byly pojmenovány na počest korunního prince v roce 1871. J. Nožička, *Z historie okrašlovacích a zalesňovacích snah v Praze a okolí*, in: *PSH* 1969–70, Praha 1970, s. 187.

²⁹ Vilímek, *Vilímkův průvodce po Praze a po výstavě*, s. 22.

především průmyslovou i kulturní úroveň Čech. Petřín se stal zeleným areálem, kde měl návštěvník k dispozici více „atrakcí“, které se staly výrazem vlasteneckého snažení a českého pokroku. Na místě zbořených hradeb na rozsáhlém pozemku naproti honosné budově nádraží, která byla na začátku 20. století ještě velkolepěji upravena v secesním stylu, vznikly dnešní Vrchlického sady, dříve označované jako Městský sad nebo Městský park.

Někdy bývala zeleň popisována spolu s vltavskými ostrovy, které byly průvodci chápány jako výjimečná skupina pražského městského prostoru i jeho zeleně. Žofínský a Střelecký ostrov si během 19. století udržovaly stálou pozici zeleného ostrova s možným sportovním a společensko-kulturním využitím. Žofín i Střelecký ostrov byly zařazeny mezi nejlepší městské promenády. K tomuto faktu přispívala jejich výhodná poloha v centru města na spojnici Nových Alejí a Smíchova. Střelecký ostrov se stal dostupnější díky nově vybudovanému řetězovému mostu. Kromě dávky zeleně usazené na hladinu Vltavy poskytovaly tyto ostrovy mnohé možnosti trávení volného času. Nacházely se zde zahradní hostince, lázně, konaly se zde bály a různé kulturní akce. Žofín se stal jedním z dějišť českého kulturního života. Právě tady se konal roku 1848 Slovanský sjezd, na jehož počest byl po roce 1918 ostrov přejmenován na Slovanský. Zároveň byla tato místa ukázkou zkultivovaného a společensky využívaného zeleného prostoru, jehož původní funkce byla odlišná. Zapův průvodce uváděl v roce 1835 Žofínský ostrov ještě pod názvem Barvířský.³⁰ Tento název nás odkazuje na jeho původní hospodářskou funkci. Na příkladu tohoto ostrova se nejlépe projevuje provázanost zeleného prostoru s jeho funkcí společenskou. Po přejmenování na ostrov Slovanský získává navíc symbolický nadnárodní význam.

Zvláštní postavení zaujímaly v městské zeleni komplexy Pražského hradu a Vyšehradu. V rámci zeleného prostoru byla v průvodcích uváděna především Královská, někdy zvaná též Císařská zahrada Pražského hradu. Průvodce především zmiňovaly její minulost spojenou s Ferdinandem I., který zde nechal vystavět jednu z dominant pražského panoramatu – letohrádek královny Anny – a s císařem Rudolfem II. V roce 1835 K. W. Zap ve svém průvodci rovněž informoval o Vyšehradu, jehož slavná minulost byla pozapomenuta a kde „nenalézá se ničeho, což by Čecha zde na jeho předky upamatovalo“.³¹ V porovnání s Vilímkovým průvodcem z roku 1909, v němž najdeme slavný Vyšehradský hřbitov s poměrně dlouhým výčtem zde pohřbených významných osobností veřejného života, je Vyšehrad v roce 1835 jen bývalou vojenskou pevností, kde se nachází kostel sv. Petra a Pavla a malý přílehlý, nevýznamný hřbitov.³² Pro tento zapomenutý komplex znamenalo několik následujících desítek let přerod v jednu z nejvýznamnějších pražských a národně českých pamětihodností. Kromě regotizované katedrály a nově vystavěného Slavína s komplexem hrodek zde byly také vybudovány sady s vyhlídkami na město. Do sadů byla rovněž zakomponována socha patrona českých zemí sv. Václava, která stála původně na Koňském trhu.

Do zeleného prostoru 19. století bychom také mohli zařadit sportoviště, o nichž se zmiňují oba Vilímkovi průvodci. Vedle dostihové dráhy v Chuchli a areálů občanských plováren jsou uváděna letenská sportoviště. Ani jeden z Vilímkových průvodců sportovní činnost přímo nedefinoval, jen vyjmenovával činnosti, které byly za sport na konci

³⁰ Zap, *Popsání královského hlavního města Prahy pro cizince i domácí*, s. 204.

³¹ Tamtéž, s. 185.

³² Tamtéž, s. 184.

Obr. 1: Mapa Prahy a nejbližšího okolí zachycující městskou zástavbu a zelené plochy v roce 1868. K. W. Zap, Praha, I. L. Kober, Praha 1868. Zdroj: Městská knihovna v Praze.

Obr. 2: Srovnání podoby dnešního úseku Masarykova nábřeží, zpočátku označovaného jako Riegrovo. Na pohlednici z 19. století je zobrazen ještě původní břeh i výška hladiny Vltavy. U břehu je vidět koňský povoz, patrně pískařů, těžících tuto surovinu ze dna řeky. Za bývalou vodárenskou věží Šitkovských mlýnů stojí původní budovy tohoto komplexu. Zdroj: archiv autorky

Obr. 3: Na pohlednici můžeme na místě Šitkovských mlýnů již vidět budovu uměleckého spolku Mánes a o několik metrů zvýšené nábřeží proměněné v reprezentativní promenádu. Zdroj: archiv autorky

19. století považovány. Kromě fotbalu to byla například cyklistika, atletika, koňské dostihy nebo veslování.³³

Průvodce též informovaly o klášterních zahradách Břevnova, Strahova nebo o bývalých jezuitských zahradách při Vltavě. Poslední skupinu zelených prostor by tak zaplnily hřbitovy a komplexy v okolí kostelů a klášterů. Během vlády Josefa II. docházelo k rušení mnohých z těchto areálů. Byla zde opodstatněná tendence rušit městské hřbitovy a z hygienických důvodů je přesunovat za brány města. Zánikem hřbitovů kolem kostelů tak vznikala nová veřejná prostranství. Kupř. Bellmanův průvodce z roku 1878 popisuje zánik hřbitova kolem kostela sv. Jindřicha v dnešní Jindřišské ulici a hodnotí tuto změnu jako pozitivní a novou podobu prostranství jako přívětivější.³⁴ Jako jediný se v jádru města zachoval Starý židovský hřbitov. Zap ho v roce 1835 ještě nejmenoval, což není nelogické při uvážení jeho postoje k pražské židovské komunitě, který v průvodci vyzněl poněkud antisemitsky. Celé Židovské město zde bylo líčeno jako jeden špinavý labyrint. Všechny pozdější průvodce však už hodnotily tento hřbitov jako jednu z důležitých pražských pamětihodností a nejdůležitější památku Židovského města, která je fascinovala svou starobylostí i mystickou atmosférou. Pražské hřbitovy, ať již se jednalo o malebný Malostranský hřbitov nebo hřbitovy na Olšanech, byly považovány za významná místa, jejichž hodnota byla již tehdy oceňována, a to jak pro umělecké ztvárnění náhrobků, malebnost lokality hřbitova, tak pro význam zde pohřbených osobností.

Pohlednice dokumentují původní břeh řeky, jehož nejbližší okolí bylo dříve doménou řemeslníků a hospodářů, a jeho proměnu v promenádu, dopravní tepnu, sídlo významných institucí i v reprezentativní prostor hlavního města.

Pražská zeleň dnes

Z uvedeného rozboru průvodců vyplývá, že městská zeleň byla i v 19. století podstatnou součástí městského urbanismu. S odvoláním na Kevina Lynche můžeme dnes říci, že městská zeleň obsahuje tři z pěti možných základních elementů, z nichž je podle tohoto urbanisty složen organismus města a které spoluvytvářejí jeho obraz.³⁵ Podle této teorie by mohla být městská zeleň tzv. okrajem, místem, které by od sebe dělilo dvě rozhraní. Mohlo by například oddělovat rušnou zónu od klidové. Mohlo by být městským uzlem či pomyslnou křižovatkou, kde by se stýkalo více komunikací a kde by se křížily a setkávaly cesty lidí. Takové místo bychom našli na bývalém středověkém Dobyčtím trhu, na Karlově náměstí v Praze, které je dnes významnou dopravní křižovatkou, a přesto ve svém nitru uzavírá zelený park, založený v 19. století. Jako možné rozhraní či okraj Lynch označil břehy řek. I Praha má své nábreží, které stále plní funkci promenády s vyhlídkami, je domovem významných institucí a zároveň dopravní tepnou. Zelený prostor se mohl také stát význačným bodem sloužícím k orientaci, místem, kde by se lidé setkávali cíleně, nebo by mohl mít symbolický význam. Takových bodů – *landmarks*, necháme-li

³³ Vilímek, *Vilímkův průvodce po Praze a po výstavě*, s. 40; Vilímek, *Vilímkův rádece a průvodce po Praze*, s. 81.

³⁴ Bellmann, *Průvodčí po Praze a okolí*, s. 32.

³⁵ Za základních pět prvků považuje Kevin Lynch: cesty, okraje, oblasti, uzly a významné prvky. K. Lynch, *Obraz města*, Praha 2004, s. 46–48.

se inspirovat Kevinem Lynchem, má Praha celou řadu.³⁶ Na příkladu Vyšehradu, místa spojeného s nejstaršími českými dějinami, bylo možné sledovat reflexi proměny významu místa. Právě zde na Slavíně odpočívá část elity českého národa. Dnes je Vyšehrad národní památkou a cílem turistů i po procházce toužících Pražanů, v jehož areálu se nachází několik parkově upravených prostor. Další zelenou plochou, jejíž význam není jen rekreační, je vrch Vítkov, kde stojí budova Národního památníku a husitskou tradici připomíná jezdecká socha Jana Žižky. Z Letenských sadů, které byly zřízeny v 19. století jako veřejné Sady korunního prince Rudolfa, shlíželo v padesátých letech 20. století na Prahu stalinské sousoší a využití této plochy je dodnes jednou z diskutabilních otázek, týkajících se rozvoje hlavního města. Za místo přímo stvořené pro trávení volného času je naproti tomu považován, zvláště od konce 19. století, vrch Petřín. Stíny a koruny stromů petřínských zahrad a sadů stále představují poměrně rozsáhlou zelenou plochu v centru města, obohacenou o starou unikátní rozhlednu, bludiště i hvězdárnu.

Praha si také stále uchovává další početné zelené prostory, z nichž se otevírají vyhlídky na město a jež jsou stále vysoko hodnoceny. O obohacení města, které se může takovými vyhlídkami chlubit, říká urbanista Kevin Lynch:

Přál bych si, kdyby to bylo možné, aby v našich městech byla tato vzácná zkušenost běžnější a aby obohacovala procházející tisíce lidí každý den. Nicméně ve smysluplném, kvalitně komponovaném panoramatu město poskytuje jeden ze základních požitků.³⁷

Krásné výhledy poskytují palácové zahrady pod Pražským hradem, kde se návštěvníkům naskýtá možnost spatřit symbiózu historické zahradní architektury a využití terénu. Právě pražský terén je podle Zdeňka Wirtha příčinou, proč mají pražské zahrady na Malé Straně své místo v evropské zahradní kultuře. Nevytvářejí podle něj nové typy, ale díky pražskému terénu a své umělecké úrovni představují vynikající příklad terasové zahrady.³⁸ Otevřená veřejnosti je dnes také bývalá klášterní zahrada Vojanovy sady i nesmírně cenná Valdštejnská zahrada, obě se nacházející na Malé Straně.³⁹ Svou popularitu si dodnes uchovaly obory Hvězda i Stromovka, původně Bubenečská obora, která však přišla o část svého území, když zde bylo vybudováno během 20. století několik komplexů. Stavby započaly již s Jubilejní výstavou v roce 1891. Dnes zde kromě pozůstatků výstavních paláců najdeme pražské lapidárium, divadlo, zimní i plavecký stadion a zároveň je zanedbaný areál využíván v čase Matějské pouti. Z areálů bývalé královské honební obory se stal zelený kulturní komplex. Tradici si zachovala též Kinského zahrada a letohrádek, ve kterém se i po rekonstrukci nachází Národopisné muzeum. Do dnešních dnů se dochovala i zahrada Cibulka, naopak zanikly zahrady za novoměstskými hradbami, na jejichž místě se nyní nacházejí městské čtvrti Žižkov a Královské Vinohrady. Velká část „pražské krajiny“ nenávratně zmizela pod výstavbou příměstských obcí a stala se součástí městské zeleně, někde torzovitě zachované, jinde uměle znovuvyvořené ve formě městských parků nebo dalších příkladů městského zeleného prostoru. Pražská krajina 19. století tak byla částečně pohlcena a vstoupila svým zastoupením mezi městskou zeleň.

³⁶ K. Lynch, *The Image of the City*, MIT Cambridge Press 1960, s. 48, 78 a 83.

³⁷ Podle českého překladu – Lynch, *Obraz města*, s. 43.

³⁸ Z. Wirth, *Pražské zahrady*, Praha 1943, s. 5.

³⁹ Vojanovy sady na Malé Straně byly původně zahradou kláštera anglických panen, ke kterému patřila do r. 1921. Zahrada byla zpřístupněna v roce 1954. Bašeová-Korčáková, *Pražské zahrady*, s. 67.

Postupným budováním jednotlivých etap pražského nábřeží vznikl v centru města promenádní pás. Nábřeží od svého vzniku měnila názvy podle momentální politické situace. Kdysi vychvalovaný parčík s Františkovým nábřežím upadl poněkud v zapomnění. Socha Františka I. byla po vzniku Československé republiky odstraněna a málo povědomý park, dnes park Národního probuzení, se stal součástí dnešního Smetanova nábřeží. Tento zelený prostor byl zbudován v pásu nábřežní zástavby jako proluka a K. W. Zap ho v roce 1848 popisoval jako park zasahující hluboko do města.⁴⁰ Dnes sice není tato zelená plocha považována za rozlehlou, ale Pražanovi, zvyklému na úzké staroměstské uličky či Židovské město, musel připadat nově vystavěný veřejný park na otevřeném nábřeží prostorný.

Svůj dřívější význam si drží také pražské ostrovy. Slovanský ostrov, s kulturním domem, kde se pořádají společenské akce a plesy, tvoří se Štřeleckým ostrovem klidovou zónu na řece Vltavě. Ostrovy velice často v minulosti zasahovaly povodně a jejich místo ve společenském a kulturním životě bylo částečně zastíněno dalšími nově vznikajícími společenskými centry. Bývalý Maltézský ostrov při smíchovském břehu se dnes nazývá Dětským a je zde vybudováno několik hřišť. Ostatní ostrovy, které průvodce zmiňovaly, zanikly s úpravami vltavského břehu a koryta řeky. Zachoval se jen ostrov Štvanice, na kterém se donedávna nacházel zimní stadion nebo tenisové kurty. V každém případě nemůžeme jeho stav srovnávat s promenádním stavem, jaký měl v 19. století. Naproti tomu ostrov Kampa, který průvodce zmiňovaly jen minimálně, a to spíše jen ve výčtu informací, je dnes asi nejslavnějším pražským ostrovem.

Městské promenády Příkopy a Národní třída dnes mají zastoupení zeleně alespoň v podobě stromořadí a květinové výzdoby. Zachovaly si však postavení nejdůležitějších spojnic Starého a Nového Města i svůj obchodní a společenský ráz. Starý židovský hřbitov dnes již není jen významnou památkou Židovského města i celé Prahy, ale stal se památkou světového rozměru.

Tradice krásného městského parku v blízkosti dnešního Hlavního nádraží se bohužel do této doby nedochovala. Výstavba magistrály vedená centrem města poznamenala nejen Malý městský sad u Muzea hlavního města Prahy, nynější Švermovy sady a Čelakovského sady v blízkosti Národního muzea, ale především rozlehlý park naproti Hlavnímu nádraží, dnešní Vrchlického sady. Plochu parku navíc zmenšila výstavba moderní nádražní haly a budování metra. Z původní rozsáhlé plochy, na které se nacházelo i jezírko s vodopádem a skálou, zbylo jen torzo. K úpadku parku přispěl také fakt, že se kryté prostory nádražních budov staly útočištěm lidí na okraji společnosti a změnily tak někdejší pýchu města v nechvalně proslulý pražský „Sherwood“.

Na opačném břehu řeky byla v pražské Tróji vytvořena v šedesátých letech 20. století soustava zahrad. Kromě zahrady Trojského zámku je to zoo a botanická zahrada s vinnicí, které využívají přirozeného terénu této pražské lokality. Nahradily tak zaniklou smíchovskou C. k. Botanickou zahradu i dosud zachovalou zahradu v ulici Na Slupi, patřící Karlově univerzitě.

S nárůstem obyvatel Prahy a připojením dalších městských částí, s výstavbou rozsáhlých vilových čtvrtí, domkářských či zahrádkářských kolonií a se vznikem nových městských hřbitovů se městský zelený prostor dále kategorizoval. Každá městská část má nyní svou „vlastní“ zeleň. Centrum města a jeho parky se zahradami, pokud nepady

---

⁴⁰ Zap, *Průvodce po Praze*, s. 103–104.

za obět rozšiřování a modernizaci města, si ale stále uchovávají svoji jedinečnost. O tom, že Praha je zelené město, není pochyb, ale je pravdou, že je zde stále co zlepšovat.⁴¹

Závěr

Cílem této studie bylo poukázat na obraz městské zeleně v 19. století, jak ji viděly a prezentovaly vybrané pražské průvodce. Po jejich prostudování se dá říci, že Praha byla i v 19. století představována jako město, jehož zeleň byla jednou z jeho velkých předností. Pražskou zeleň popisovanou zvolenými publikacemi je možné rozčlenit podle jejich povahy či umístění, přestože si autoři průvodců s přílišnou kategorizací zelených městských prostor hlavu nelámali. Zelené prostory byly většinou označovány jako zahrady a sady, později jako parky. Zvláštní skupiny tvořily pražské ostrovy a hřbitovy. V rámci možností věnovaly průvodce zeleni dostatečný prostor, třebaže s rozšiřováním města a se zrodem veřejných institucí, ať již muzeí či divadel, byla zeleň mnohdy zastíněna kulturními svatostánky. Nic to však nemění na faktu, že zůstala jedním z oblíbených typů prostor pro trávení volného času. Dominantní funkcí, kterou průvodci svým popisem a výběrem zeleně prezentovaly, byla funkce společensko-kulturní. Představovaná zeleň byla místem zábavy, odpočinku, konání lidových slavností, kulturních událostí i sportu. Právě do zelených prostor byly nezdědky jako jejich ústřední body umísťovány pomníky a sochy velikánů nebo architektonická a technická díla. Zeleň zde mohla působit jako estetický prvek a umocňovat jejich symbolický význam při vytváření veřejného obrazu města. Budováním nábřeží, promenád a městských parků se Praha řadila k vyspělým městům, která stavební činností a úpravou dokazovala svou kulturu a úroveň hospodářství. Zelené prostory sehrály důležitou úlohu v prezentaci města a podávaly důkaz rostoucího národního sebevědomí.

Vybrané pražské průvodce jsou publikacemi, jejichž účel je jasně daný. Přestože napomáhají při studiu minulosti, a to nejen zmizelé Prahy, nemohou nám poskytnout odpovědi na některé otázky bezprostředně se týkající zeleného prostoru. Není v jejich moci nás informovat o konkrétním vztahu tehdejší veřejnosti k zelenému prostoru, ani tento vztah blíže specifikovat. Podobně se průvodce nevyjadřovaly ani k soudobé politické situaci. Ve svých „Stručných historických nástinech“ si sice všímaly důležitých událostí a mezníků v dějinách metropole, výklad k 19. století byl však až na výjimky (například revoluční rok 1848) spíše popisem významných proměn města. Oceňována byla činnost pražských purkrabí, která na konci dvacátých let 19. století odstartovala souvislejší proměnu Prahy na moderní velkoměsto. Například Vilímekův průvodce z roku 1909 vyzdvihoval ve svém „Stručném nástinu historickém“ novou kanalizaci, technické stavby i náročnou asanaci Židovského města. Přímou v textu však průvodce pouze konstatoval existenci „výstavní“ Mikulášské třídy s výhledem na letenskou zeleň, dnešní Pařížskou ulici, která byla proražena napříč původním Židovským městem, ale nevyjadřoval se již k okolnostem a potížím, které zánik asanovaného obvodu a jeho

⁴¹ Souhlasím s O. Baševou-Korčákovou, která poukazuje na to, že je třeba doplnit zelený prstenec po obvodu Prahy i přírodní radiály pronikající do střední části města, která je vegetací nerovnoměrně prostoupena. Baševá-Korčáková, *Pražské zahrady*, s. 127.

následné zástavby musely nutně provázet.⁴² Studium průvodců ale můžeme prokázat, že právě v 19. století byl položen základní kámen k vybudování velkého množství kultivovaných zelených prostor v centru města a jeho pozdějších čtvrtích. S růstem příměstských obcí se pražská aglomerace počala rozvíjet za své původně ohraničené teritorium. Zanikaly vinice i usedlosti, soukromé šlechtické i měšťanské zahrady v okolí hradeb a byly nahrazovány zástavbou a organizovanější zelení. Městský zelený prostor se stal členitou mozaikou, složenou z jednotlivých typů zeleně. Srovnáme-li pojetí městské zeleně od 19. století do současnosti, zjišťujeme, že jeho typologie vykazuje výraznou stabilitu. Typ tradičních zelených prostor je reprodukován i v nové zástavbě. Obohacení o další kategorie (např. zeleň v pěších zónách) souvisí s budováním města v průběhu 20. století. V posledních letech dochází k rehabilitaci typu zeleně, který měl ve městě již od středověku velkou tradici, dochází k renovaci nebo úplnému obnovení vinic, např. v Havlíčkových sadech nebo na jižních svazích Pražského hradu.

CHANGES IN THE IMAGE OF PRAGUE'S GREEN SPACE IN THE 19th CENTURY

Summary

Green space is nowadays an essential element of city urbanism and its importance isn't just in its aesthetic function. Social function of the green space and its contribution to better, cleaner and more human city environment is undeniable. Green spaces make cities more attractive and create an ideal place for relaxation and fun. They often contrast with the intense urban development; they become part of conservation zones, historic buildings, historic monuments themselves and destinations of visitors. The green space can also be a socially stratified space, intersection, socio-cultural centre and a place expressing the history and national symbolism. Peter Clark, British historian, along with an international team of researchers came up with an original comparative research of green spaces. The article *Image of Prague's Green in the 19th century* was inspired by their book *The European City and Green Space*. The aim of this article was to create an image of Prague's green in the dynamic 19th century, through the historic record – nine Prague guidebooks dating back to 1835–1909. The analysis of the individual guides also raised several questions, e.g. whether the green space was an integral part of the urban area also in the 19th century. Whether these green spaces were identified as a prime location in the city and whether the city's image was made by their presentation. Which urban green spaces were namely in question and what their meaning and function was. How the presentation of urban green space changed during the 19th century and what is today's tradition of these places like. The author tries to introduce and define the city of Prague and its green space, present types of green space that emerged in 19th century and their development in the dictate of time. Through the study of these guides the author concludes that 19th century Prague was presented thereby as a green city the green space of which was also one of its advantages. The chosen guidebooks devoted sufficient space to the green area, although it is true that as a result of expansion of the city and birth of public cultural institutions, whether museums or theatres, this area was often obscured by cultural sanctuaries. The dominant feature, which was presented by the guidebooks and their description and choice, was the socio-cultural function. Green space also played an important role in presentation of the city and provides evidence of growing national self-confidence. The 19th century saw an enormous change of the former fortress city. The 19th century laid the foundation stone for building a large amount of green space in the heart of the city and in newly emerging districts as well. Prague urban space has become a mosaic composed of various types of urban green areas that throughout the centuries gradually and in accordance with the contemporary fashion enriched the city.

---

⁴² Vilímek, *Vilímkův rádce a průvodce po Praze*, s. 28.